

UPOWSZECHNIANIE ZIELARSTWA ORAZ OCHRONY PRZYRODY W OPARCIU O KOLEKCJĘ OGRODU INSTYTUTU ROŚLIN I PRZETWORÓW ZIELARSKICH W POZNANIU

Dissemination of herb-cultivation and preservation of nature basing on the collection
of the Garden of the Research Institute of Medicinal Plants in Poznań

Waldemar BUCHWALD, Jan KOZŁOWSKI,
Danuta SZCZYGLEWSKA

Instytut Roślin i Przetworów Zielarskich, 61-707 Poznań, ul. Libelta 27

WSTĘP

Przedstawiając działalność Ogrodu Roślin Lecznicznych Instytutu dotyczącą szkolenia w zakresie zielarstwa oraz jego upowszechniania, stosownym wydaje się przypomnienie, że wszystkie ogrody botaniczne w europejskiej tradycji wywodzą się z kolekcji roślin leczniczych. Stwierdzono, że jeszcze przed naszą erą ogródki zielarskie zwane „Lubi gortos” organizowali Celtowie. Dostarczali oni znacznych ilości surowców zielarskich Rzymianom korzystając zarówno z prowadzonych przez siebie ogrodów jak i ze stanu naturalnego. (Turowska, Olesiński 1951).

Udokumentowaniem ważności roślin leczniczych i ich stosowania oraz gromadzenia w uprawach i ogrodach są edykty Karola Wielkiego z 812 roku „*Capitulare de villis et cortis imperialibus*”. W siedemdziesiątym kapitularku znajduje się rozkaz, by „72 gatunki roślin, głównie leczniczych, zapełniały ogrody”. Cennymi dokumentami średniowiecznego piśmiennictwa zielarskiego są „*Hortulanus*” napisane przez Walfridusa Strabo w IX wieku i liczne dzieła Szkoły Saleriańskiej. W wiekach od IX do XIII powstawały liczne ogrody zakonne np. w Sant Gallen, kolekcje Św. Hildegardy z Bingen, dominikanina Alberta Wielkiego itp. Przełomowym dziełem epoki końcowego średniowiecza było „*Ortus Sanitatis*” (Ogród Zdrowia), przetłumaczone na liczne języki.

W pierwszej połowie XVI wieku powstają w Europie ogrody uniwersyteckie gromadzące prawie wyłącznie rośliny lecznicze.

Przekształcają się one w ogrody botaniczne (Turowska, Olesiński 1951). Za pierwszy, uniwersytecki ogród botaniczny na świecie, uznaje się Ogród Roślin Lecznicznych powstały w Padwie w 1545 roku (Hojden 1996). Następne ogrody powstały w Pizie – 1547 r., Paryżu – 1580r. i Wrocławiu – 1587 r.

W Polsce już w wieku XI benedyktyni i cystersi zakładali ogródki zielarskie przy klasztorach. Jednak dopiero rok 1364 wraz z Akademią Krakowską otwiera nowoczesną historię lecznictwa i zielarstwa (Turowska, Olesiński 1951). Oprócz ogródków przyklasztornych istniały w Polsce również ogrody magnackie, zakładane przez Włochów przybyłych do nas z królową Boną. W wieku XVII powstają w Warszawie ogrody botaniczne należące do dworu królewskiego. Później powstały ogrody w Grodnie – 1777 r. i w Wilnie – 1781 r. (Stopa-Rybianka 1950). W roku 1782 Jan Szaster, wykładowca farmacji i farmakologii, opracował założenia ogrodu botanicznego w Krakowie. W tym świetle, podejmowana przez Instytut Roślin i Przetworów Zielarskich, działalność w zakresie upowszechniania wiedzy zielarskiej na różnych poziomach nie jest ani czymś nowym, ani wyjątkowym (Strażewicz 1949, Lutomski 1977).

Pod koniec naszego wieku obserwuje się ogromne zainteresowanie lekami pochodzenia roślinnego – dotyczy to zarówno Polski, jak i całego świata. Powstaje wiele firm wytwarzających produkty naturalne i zielarni oferujących leki ziołowe. W związku z tym potrzeba coraz więcej osób przeszkolonych – znających rośliny

zielarskie i ich zastosowanie w praktyce (Kędzia 1994).

Ogród Roślin Lecznich Instytutu Roślin i Przetworów Zielarskich założony został w 1946 roku w parku dworskim z XIX wieku. Zajmuje powierzchnię 3 ha i położony jest na terenie płaskim, równinnym. Otoczony jest zabudowaniami gospodarskimi i polami uprawnymi. Na terenie ogrodu istnieje niewielki staw. Gleba piaszczysto-gliniasta w partiach przeznaczonych pod kolekcje roślinne została wzbogacona ziemią kompostową. W Ogrodzie zgromadzono około 1500 taksonów (Kozłowski, Hołyńska 1980).

KOLEKCJE ROŚLINNE

W Ogrodzie Roślin Lecznich IRiPZ znajdują się następujące kolekcje:

- kolekcja roślin leczniczych w układzie botaniki systematycznej obejmująca 416 gatunków. Służy ona głównie do celów dydaktycznych.
- kolekcja roślin aklimatyzowanych i chronionych złożona z około 200 taksonów. Pozwala ona na prowadzenie wstępnych obserwacji nad możliwością upraw tych roślin w monokulturze.
- kolekcja roślin zielarskich w dziale doświadczalnym obejmuje około 50 gatunków. Stanowi ona podstawę do badań z zakresu nasiennictwa i nasionożawstwa, rozwoju roślin, ich uprawy oraz określenia wartości poszczególnych gatunków dla ziołolecznictwa.
- kolekcja roślin szklarniowych obejmuje około 300 taksonów. Składają się na nią egzotyczne gatunki lecznicze oraz rośliny ozdobne.
- kolekcja drzew i krzewów złożona z ponad 100 taksonów. W jej obrębie kilka okazów uznanych zostało za egzemplarze pomnikowe.

Ogród dysponuje laboratorium analiz fitochemicznych oraz aparaturą niezbędną do przeprowadzania badań z zakresu nasiennictwa, kiełkowania i przechowywania nasion. Prowadzone są także kolekcje muzealne nasion złożone z około 20 000 próbek. Zielnik będący w posiadaniu Ogrodu obejmuje około 10 000 arkuszy roślin. Wydawany od 1947 roku Index Seminum służy do wymiany nasion z ogrodami botanicznymi na świecie (Kozłowski 1972, Lutomski 1977).

DZIAŁALNOŚĆ DYDAKTYCZNA

Ogród Roślin Lecznich jest podstawową jednostką Instytutu Roślin i Przetworów Zielarskich zapoatrującą wszystkie jego działy w materiał roślinny. Jako baza dydaktyczna, jedyna w kraju o tym profilu, pełni ważną funkcję w upowszechnianiu zielarstwa. Szkolenia w tym zakresie odbywają się na następujących poziomach:

1. Uczniowie szkół podstawowych i średnich.

W ramach lekcji biologii oraz kółek zainteresowań uczniowie zapoznają się z fenologią roślin uprawnych oraz roślin zielarskich zbieranych na surowce ze stanu naturalnego. Zwraca się szczególną uwagę na rozpoznawanie roślin objętych ochroną gatunkową, tak częściową, jak i całkowitą (Kozłowski i in. 1991).

2. Studenci Akademii Rolniczych i Wydziałów Farmacji AM.

W ramach zajęć terenowych studenci zapoznają się z roślinami leczniczymi rosnącymi w stanie naturalnym, ich właściwościami terapeutycznymi oraz warunkami ich uprawy. Zakres ćwiczeń zależy od specjalności którą reprezentują studenci, a więc rolnicy poznają głównie rośliny zielarskie rosnące na polach uprawnych, leśnicy na terenach zalesionych lub związanych z lasami, a ogrodnicy szczególny nacisk w trakcie zajęć kładą na gatunki wprowadzane do uprawy jako ogrodnicze (Lutomski 1977, Strązewicz 1949).

3. Plantatorzy i zbieracze ziół.

Rośliny zielarskie szczególnym zainteresowaniem cieszą się u zbieraczy ziół oraz plantatorów, którzy wyszukują rentownych upraw zielarskich. Ci pierwsi mają zwykle wiele problemów z właściwym rozpoznawaniem gatunków w terenie. Zagadnienia pomyłek i zafałszowań oraz występowanie ziół w stanie naturalnym i skażenie terenów przeznaczonych do zbioru surowców zielarskich stanowią istotny element szkoleń i dyskusji. (Kozłowski 1976). Plantatorzy interesują się także nowymi odmianami roślin zielarskich wyhodowanymi przez Instytut. Wprowadzenie ich do uprawy zapewnia bowiem bardziej wartościowy surowiec zielarski oraz wyższe plony. Zwiększa to opłacalność podejmowanej produkcji surowców zielarskich. Z kilkunastu zarejestrowanych odmian szcze-

gólnym zainteresowaniem cieszą się nowe odmiany ostropestu plamistego cvar. Silma, tymianku cvar. Słoneczko, szalwii lekarskiej cvar. Bona itd. Przeprowadzane są także szkolenia służb plantatorskich Zakładów Zielarskich „Herbapol” oraz pracowników Wojewódzkich Ośrodków Postępu Rolniczego. Zakres tematyczny takich szkoleń odbywa się na specjalne zlecenie zainteresowanych (Lutowski 1977).

4. Osoby prowadzące sklepy i hurtownie zielarskie.

Od roku 1992 Ogród służy do prowadzenia zajęć dydaktycznych w ramach Kursów Zielarskich I i II stopnia. Departament Farmacji Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej zatwierdził program tych szkoleń. W trakcie kursów I stopnia przewiduje się 43 godziny wykładów i 10 godzin ćwiczeń praktycznych. Kursy II stopnia przewidują zaliczenie przez uczestników 244 godzin zajęć, w tym na zagadnienia związane z botaniką farmaceutyczną i farmakognozą przeznaczono 93 godziny wykładów i 60 godzin ćwiczeń. Większość tych zajęć odbywa się w oparciu o zbiory roślin i surowców w Ogrodzie Instytutu. Kursy zakończone są egzaminami dającymi uprawnienia pracy w sklepach zielarskich, zielarsko-medycznych i hurtowniach (Kędzia 1994).

W ciągu 7 lat przeszkolono prawie 1000 osób, co ilustruje tabela 1.

Program kursów został zatwierdzony przez Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej w 1993 roku

W ostatnich latach ze zbiorów Ogrodu Instytutu korzystają uczestnicy intensywnych Kursów Homeopatii organizowanych przez Akademię Medyczną w Poznaniu i Stowarzyszenia Homeopatów.

5. Osoby zainteresowane zielarstwem i ochroną przyrody.

Z ogrodu korzystają osoby chcące poznać konkretne gatunki roślin leczniczych w celu wprowadzenia ich do uprawy we własnych ogródkach.

Tab. 1. Ilość osób na kursach w Instytucie Roślin i Przetworów Zielarskich korzystających z kolekcji Ogrodu Roślin Leczniczych

Tab. 1. Amount of people taking part in the courses organized by Research Institute of Medicinal Plants and taking advantage of the collection of the Garden of Medicinal Plants

Lata Years	Liczba kursów Amount of courses	Ilość uczestników Amount of participants
1992	5	169
1993	14	295
1994	7	127
1995	3	81
1996	5	124
1997	3	60
1998	4	100
Suma Total	41	956

Prowadzona przez Ogród kolekcja roślin chronionych daje również możliwość zapoznania się z gatunkami chronionymi wykorzystywanymi w fitoterapii np.: miłek wiosenny, konwalia lanuszkowa, mącznica lekarska, arnika górską, arcydzięgiel litwor i inne (Kozłowski i in. 1991, Kozłowski 1976). Rocznie korzysta z Ogrodu około 500 osób.

SUMMARY

The Garden of Medicinal Plants of the Research Institute of Medicinal Plants in Poznań has the collection of medicinal plants using in Poland and in the world. This collection is used for dissemination and popularization of knowledge on medicinal plants and their usage in phytotherapy. Trainings are held on the following levels:

1. Schoolchildren - in the space of biology lessons and circles of interests schoolchildren acquaint with the phenology of development of preserved plants and with the most popular medicinal plants.

2. Students - students of Pharmacy and Horticulture acquaint with medicinal plants, their therapeutical features and conditions of herb cultivation.

3. Planters and gatherers of herbs - they acquaint with new medicinal plants and possibility of their cultivation.

4. People keeping shops and wholesales of herbs - participants of courses of I and II degree are acquainted with the principles of pharmacognosy. There are examinations at the end of these courses giving qualifications to work in herb shops.

5. People interested in herb-cultivation and preservation of nature - visiting the Garden of Medicinal Plants in Poznań. All people have possibility for acquaintance with medicinal plants.

Every year about 1500 people come to see the Garden of the Institute of Medicinal Plants.

LITERATURA

Hojden B., 1996. 450 lat Ogrodu Botanicznego w Padwie. *Wiadomości Zielarskie* 38, 1, 14-15.

Kędzia B., 1994. O kursach specjalistycznych w Instytucie Roślin i Przetworów Zielarskich. *Wiadomości Zielarskie* 36, 11, 19-20.

Kozłowski J., Holyńska M., 1980. Ogród Roślin Leczniczych Instytutu Przemysłu Zielarskiego. *Wiadomości Zielarskie* 22, 3, 14-15.

Kozłowski J., 1972. Powstanie i historia zakładów naukowo-badawczych Instytutu Przemysłu Zielarskiego. *Herba Polonica* 18, 119-130.

Kozłowski J., 1976. Ochrona naturalnego środowiska a wykorzystanie roślin leczniczych. *Farmacja Polska* 23, 453-470.

Kozłowski J., Szczygłewska D., Buchwald W., 1991. Collection of natural resources of medicinal and condiment plants. *Plant Genetic Resources Conservation*. IHAR Radzików, 219-222.

Lutomski J., 1977. Instytut Przemysłu Zielarskiego - Krajowe Centrum Badań i Szkolenia. PWN, Warszawa-Poznań.

Stopa-Rybicka Z., 1950. Zarys historii zielarstwa polskiego. *Przegląd Zielarski* 6, 1-3, 1-48.

Strażewicz W.J., 1949. Państwowy Instytut Naukowy Roślinnych Surowców Leczniczych w Poznaniu. Lekarski Instytut Naukowo-Wydawniczy, Warszawa.

Turowska I., Olesiński A., 1951. Zarys zielarstwa. PZWL, Warszawa.